

LIBRI GEDANENSES XXXVII

AGATA LARCZYŃSKA

ORCID: 0000-0002-8900-0706

RĘKOPISY BIBLIOTEKI MARIACKIEJ
W GDAŃSKU.
SKRYPTORZY – WŁAŚCICIELE –
OFIARODAWCY

Abstrakt. Średniowieczne rękopisy Biblioteki Mariackiej stanowią najstarszą część zbiorów Biblioteki Gdańskiej (najdawniejsze pochodzą z XII wieku). Ze względu na swoją tematykę i dzieje są bezcennym świadectwem historii Pomorza. O ich wartości stanowi nie tylko treść i zdobienia rękopisów, ale także dokumenty pergaminowe umieszczone w świetnie zachowanych oprawach gdańskich introligatorów. Wyjątkowość kolekcji poświadcza wpisanie mszału *Missale secundum notulam dominorum Teutonicorum* (Ms. Mar. F 332) na Polską Listę Krajową Programu UNESCO Pamięć Świata w 2016 roku. Po 1921 roku nie powstała praca omawiająca proveniencje ksiąg wchodzących w skład Biblioteki Mariackiej. Niniejszy artykuł ma za zadanie częściowo wypełnić tę lukę – wskazać na skryptorów i właścicieli najcenniejszych rękopisów. Wśród tych ostatnich na szczególną uwagę zasługują duchowni związani z kościołem Najświętszej Maryi Panny: Andrzej ze Słomowa, Henryk Kalow, Johannes Zager oraz prawnik Nicolaus Velan i skryptor Jan Rasoris z Nidzicy. Na potrzeby artykułu w księgozbiorze mariackim wyróżniono działy: teologia, filozofia, prawo i medycyna; osobno wydzielono rękopisy związane z Zakonem Krzyżackim. Takie uporządkowanie może służyć pomocą czytelnikom korzystającym z zasobów księżnicy. W tekście omówiono także najistotniejsze straty wojenne.

Słowa kluczowe: Biblioteka Mariacka, Kościół Najświętszej Maryi Panny w Gdańsku, Andrzej ze Słomowa, Jan Rasoris, Zakon Krzyżacki, mszał, skryptor

Średniowieczne rękopisy Biblioteki Mariackiej (*Bibliotheca Mariana*) stanowią najstarszą część zbiorów Biblioteki Gdańskiej. Najdawniejsze pochodzą z XII wieku, a fragmenty umieszczone w ich oprawach nawet z X i XI wieku. Manuskrypty te zasłużenie cieszą się dużym zainteresowaniem badaczy – mediewistów, muzykologów i filologów – są bowiem nośnikami bogatych treści i wyróżniają się wizualnie. Rękopisy mariackie stały się podstawą źródłową wielu artykułów i monografi, a ponadto były wielokrotnie udostępniane na krajowe i zagraniczne

wystawy. Bezcenny zbiór został przekazany jako depozyt wieczysty gdańskiego kościoła Najświętszej Maryi Panny (NMP) ówczesnej Bibliotece Miejskiej (*Danziger Stadtbibliothek*) w 1912 roku.

Niestety, część rękopisów mariackich zaginęła w trakcie drugiej wojny światowej; według aktualnych ustaleń zachowało się 226 z 274 manuskryptów – 8 z XII i XIII, 47 z XIV oraz 151 z XV wieku – kilkanaście z nich zostało odzyskanych dopiero w trzeciej ćwierci zeszłego stulecia. Obecnie nadal brakuje 48 pozycji, jakie figurowały w katalogu rękopisów Biblioteki Mariackiej sporządzonym przez Otto Günthera (1864–1924), wieloletniego dyrektora Biblioteki Miejskiej¹.

Ponadto w posiadaniu Biblioteki Gdańskiej znajdują się 43 rękopisy z XIV i XV wieku pochodzących z biblioteki gdańskiego klasztoru franciszkanów². Równie niewielka jest kolekcja 29 średniowiecznych manuskryptów z kościoła św. Piotra i Pawła w Gdańsku, która należała wcześniej do bibliofila Heinricha Schwarzwalda (1619–1672)³.

Zachowany w zbiorach Biblioteki Gdańskiej katalog Biblioteki Mariackiej, wraz z zarysem historycznym księżnicy, opracował w 1789/1790 roku Carl Benjamin Lengnich (1743–1795), archidiakon kościoła NMP⁴. Lengnich podzielił mariacki księgozbiór na rękopisy i druki; w obrębie manuskryptów wyróżnił egzemplarze papierowe i pergaminowe, zastosował ponadto podział wedle formatów (il. 1, 2). Natomiast Günther w swoim katalogu podzielił rękopisy wedle formatów: *folio* (F), *quarto* (Q), *octavo* (O) i *duodecimo* (D). Badacz ten w wielu przypadkach ustalił historię manuskryptów i opisał ich zawartość, jednak w katalogu z 1921 roku zabrakło choćby tabeli porządkującej 274 pozycje pod względem tematycznym.

Od czasów publikacji Günthera nie powstała nowa praca omawiająca szczegółowo proveniencję oraz tematykę wszystkich rękopisów Biblioteki Mariackiej. Niniejszy artykuł ma za zadanie uzupełnić tę lukę – wskazać na najistotniejszych skryptorów i właścicieli oraz ofiarodawców najcenniejszych manuskryptów. Na potrzeby tego tekstu dokonano merytorycznego podziału rękopisów mariackich na następujące działy: teologia, filozofia, prawo i medycyna; ponadto wyodrębniono liturgiczno-muzyczne manuskrypty ściśle związane z Zakonem Krzyżackim. Takie uporządkowanie może być pomocną wskazówką dla czytelników korzysta-

¹ O. Günther, *Die Handschriften der Kirchenbibliothek von St. Marien in Danzig*, Danzig 1921 (Katalog der Danziger Stadtbibliothek, Bd. 5). Poza rękopisami średniowiecznymi w zbiorach Biblioteki Mariackiej znalazły się także 24 manuskrypty z XVI–XIX wieku. Por. O. Günther, dz. cyt., s. 628.

² A. Larczyńska, *Piękno średniowiecznych manuskryptów. Biblioteka gdańskiego klasztoru franciszkanów na nowo odkryta*, [w:] *Studia zamkowe*, t. 4, red. A. Dobry, B. Pospieszna, Malbork 2012, s. 111–127. Por. L. Lemmens, *Urkundenbuch der alten sächsischen Franziskanerprovinzen*, Bd. 2: *Die Kustodie Preussen*, Düsseldorf 1913, nr 441 i 442;

³ K. Jackowska, *Bibliofil Heinrich Schwarzwald i jego portret*, „*Libri Gedanenses*” t. 33 (2016), s. 71.

⁴ Carl Benjamin Lengnich, *Catalog der Bibliothek in der Oberpfarrkirche St. Marien in Danzig... Historische Nachricht vom Ursprung und Wachsthum unsern Kirchenbibliothek*, PAN Biblioteka Gdańska, Ms. 1018.

jących ze zbiorów Biblioteki Gdańskiej. Pozostaje także do ich dyspozycji wykaz sygnaturowy wszystkich średniowiecznych rękopisów księżnicy z ich podstawowymi opisami na stronie **manuscripta.pl**⁵.

POWSTANIE I ROZWÓJ BIBLIOTEKI MARIACKIEJ

W średniowiecznym Gdańsku, podobnie jak w innych większych miastach chrześcijańskiej Europy, powstawały szkoły i biblioteki przy miejscowych parafiach, mające służyć kształceniu lokalnego duchowieństwa. Biblioteka Mariacka działała od końca XIV wieku dzięki zaangażowaniu proboszcza parafii kościoła NMP, krzyżackiego księdza Andrzeja ze Słomowa (Andreas Slommowa, zm. po 1438). W 1413 roku uzyskał on przywilej wielkiego mistrza Heinricha von Plauena, potwierdzający założenie i działalność Biblioteki. Zgodnie z tym dokumentem część ksiąg braci zakonnych pozostawała w dyspozycji wielkiego mistrza i dlatego kilkadziesiąt woluminów mogli Krzyżacy wywieźć po kapitulacji gdańskiego zamku na początku wojny trzynastoletniej w 1454 roku.

Andrzej ze Słomowa już w czasach sobie współczesnych cieszył się wielkim szacunkiem. Wyróżnił się wszechstronną działalnością kościelną, kulturalną – współpracował z Radą Miejską przy zakładaniu szkół parafialnych – również dyplomatyczną. Wysłany przez wielkiego mistrza Michaela Kuchmeistera do papieża Marcina V, aby przedstawić stan rokowań pomiędzy Zakonem a Polską i Litwą w latach 1418–1419, uzyskał wydanie bulli przeciwko husytom, a w latach 1432–1433 był delegatem Zakonu na sobór w Bazylei⁶.

Nieoceniona jest praca i poświęcenie dla księżnicy altarysty (wikarego) Henryka Kalowa (Heinricha Calowa, zm. ok. 1470), który zadbał o uporządkowanie rękopisów i ich oprawienie u gdańskich introligatorów, a także ofiarował własną kolekcję manuskryptów⁷. Kalow był także twórcą pierwszego katalogu zbiorów bibliotecznych⁸.

Pierwszy wykaz ksiąg Biblioteki Mariackiej z czasów Andrzeja ze Słomowa liczył 102 pozycje, po odejściu Krzyżaków pozostało zaledwie 50 kodeksów⁹. Dzięki fundacji gdańszczanki Kathariny Maydeburg ocalałe księgi przeniesiono z pro-

⁵ <http://manuscripta.pl/loc/gdansk.htm> Portal ten jest przedsięwzięciem Instytutu Historii Nauki PAN im. Ludwika i Aleksandra Birkenmajerów; udostępnia na bieżąco uzupełniane wykazy katalogowe i literaturę przedmiotu średniowiecznych zbiorów rękopisów z terenu całej Polski, docelowo ma uwzględnić także kolekcje poza granicami kraju oraz straty wojenne.

⁶ Z.L. Pszczółkowska, *Andrzej ze Słomowa*, [w:] *Słownik Biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, red. S. Gierszewski, t. 1: A–F, s. 31–32.

⁷ Z.L. Pszczółkowska, *Kalow Henryk*, [w:] *Słownik Biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, red. S. Gierszewski, t. 2: G–K, red. Z. Nowak, s. 339.

⁸ Oryginalny Ms. Mar. F 314 zaginął podczas drugiej wojny światowej. Katalog Calowa z uzupełnieniami wydrukował O. Günther, dz.cyt., s. 611–623.

⁹ Z.L. Pszczółkowska, *Biblioteka przy kościele NP Marii w Gdańsku i jej piętnastowieczny regulamin*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici” 376 (2006) (Nauki Humanistyczno-społeczne. Bibliolo-

bostwa do Kaplicy Wszystkich Świętych kościoła NMP w 1457 roku. Początkowo w skład zbiorów księżnicy wchodziły woluminy należące do duchownych, zazwyczaj księgi liturgiczne i traktaty teologiczne. Jednak coraz częściej pojawiały się wśród nich rękopisy i inkunabuły o odmiennej tematyce, powstające w lokalnych skryptoriach, a także sprowadzane przez świeckich spoza Gdańska. Kolejni opiekunowie Biblioteki – proboszcz Andrzej ze Słomowa, wikary Henryk Kalow i pierwszy oficjalny bibliotekarz Nikolaus Schwichtenberg (1435–1518), późniejszy proboszcz parafii kościoła św. Jana – dbali o gromadzenie i oprawianie ksiąg oraz katalogowanie zbiorów.

Podczas reformacji, kiedy w pierwszej połowie XVI wieku gdańskie duchowieństwo przechodziło na luteranizm, księżnica zaczęła wzbogacać się o liczne pisma protestanckie. W okresie świetności Gdańska Biblioteka kościoła NMP pomyślnie rozwijała się gromadząc kolejne rękopisy i stare druki, jednak w XIX wieku straciła na znaczeniu, głównie na rzecz przejmującej zbiory gdańskich kościołów Biblioteki Miejskiej¹⁰.

Okres powstania i intensywnego rozwoju Biblioteki Mariackiej związany był nieodłącznie z panowaniem Zakonu Krzyżackiego w Gdańsku. Był to także czas soborów powszechnych, które miały służyć naprawie życia religijnego w piętnastowiecznej Europie. Właśnie dzięki przywilejom wielkich mistrzów rozpoczęto budowę kościoła NMP w 1343 roku, a w 1413 roku potwierdzono znaczenie biblioteki działającej przy tej świątyni. Tymczasem na kolejne sobory w Pizie (1409), Konstancji (1414–1418), Sienie (1423–1424) i Bazylei (1431–1437) udawali się duchowni – dyplomaci z wielu krajów Europy, w tym z Państwa Zakonu Krzyżackiego (również Andrzej ze Słomowa). Kilka zachowanych w księżnicy kodeksów z traktatami koncyliarystycznymi i pismami polemicznymi z tego okresu powstało najpewniej pod wpływem soborowych wydarzeń. Zgromadzone w Bibliotece manuskrypty, inkunabuły i stare druki – w tym kronika soboru w Konstancji Ulricha Reyenthala¹¹ – świadczą o szerokich zainteresowaniach ówczesnych mieszkańców Gdańska, ich otwartości na reformę Kościoła. Zresztą większość dzieł, zwłaszcza te z zakresu teologii i filozofii, jest świadectwem wysokiej kultury i stopnia świadomości mieszkańców Pomorza na przełomie XV i XVI wieku.

RĘKOPISY ŚCIŚLE ZWIĄZANE Z ZAKONEM KRZYŻACKIM

Kolekcja krzyżackich rękopisów liturgiczno-muzycznych Biblioteki Mariackiej – w tym należących do bractwa duchownych kościoła NMP w XIV i XV wieku – obejmowała w 1921 roku 27 pozycji. Po drugiej wojnie światowej oca-

gia V), s. 76. Por. *Księga komturstwa gdańskiego*, wyd. K. Ciesielska, I. Janosz-Biskupowa, Warszawa–Poznań–Toruń 1985 (Towarzystwo Naukowe w Toruniu. Fontes 70), nr 215.

¹⁰ Z.L. Pszczołkowska, *Biblioteka...*, s. 77–78.

¹¹ U. v. Reyenthal, *Das Concilium. So zu Konstanz gehalten is worden...*, Augsburg 1536.

łały 24: 11 mszałów¹², 3 antyfonarze¹³, 5 brewiarzy¹⁴ oraz po jednym notularzu¹⁵, graduale¹⁶, kancjonale¹⁷, diurnale¹⁸ i kolektarzu¹⁹ – tak bogaty zbiór jest jedynym w Polsce; wybrane pozycje były prezentowane w Malborku²⁰. Analizę antyfonarza Ms. Mar. F 404 i gradułu Ms. Mar. F 406 oraz dyferencji psalmodycznych w antyfonarzu Ms. Mar. F 408-410 przeprowadził Jan Jerzy Jasiewicz²¹. Krzyżackie rękopisy wykazują pokrewieństwo z liturgiczno-muzycznymi manuskryptami powstałymi na terenie Nadrenii, Bawarii i Austrii. Odróżniają się jednak charakterystyczną notacją muzyczną, melodie zapisano bowiem za pomocą gotycyzowanych neum (znaków notacji muzycznej) mieszanych niemiecko-metzeńskich²².

Na szczególną uwagę zasługują pergaminowe mszały w formacie folio, oprawione w gdańskich zakładach introligatorskich, zdobione licznymi inicjałami i miniaturami – na czele z mszałem Ms. Mar. F 332 (*Missale secundum notulam dominorum Teutonicorum*) z XV wieku wpisanym na Polską Listę Krajową Programu UNESCO Pamięć Świata (Memory of the World) w 2016 roku. Piękna miniatura „Ukrzyżowanie” na k. 127v tego wyjątkowego egzemplarza przedstawia Chrystusa wiszącego na krzyżu, z dwoma aniołami zbierającymi do kielichów krew płynącą z jego ran po bokach (il. 3). Przedstawienie na czerwonym tle z dekoracją roślinną wykonano na wzór ówczesnego malarstwa tablicowego. Na sąsiedniej karcie widnieje zielony inicjał „T” na złotym tle w różowo-błękitnym obramowaniu, z dwoma bogato dekorowanymi wiciami roślinnymi. Ponadto na wyklejce przedniej oprawy widnieje zapis potwierdzający używanie mszału przy sprawowaniu ofiary u ołtarza św. Brygidy w kościele NMP do 1518 roku.

Wielką stratą wojenną jest podobny mszał o sygnaturze Ms. Mar. F 399; znajdowała się w nim miniatura z przedstawieniem duchownego – fundatora dzieła. Wedle Georga Cuny’ego mógł to być sam Andrzej ze Słomowa. Ponadto nie-

¹² Ms. Mar. F 59; Ms. Mar. F 61; Ms. Mar. F 80; Ms. Mar. F 87; Ms. Mar. F 91; Ms. Mar. F 332; Ms. Mar. F 400; Ms. Mar. F 401; Ms. Mar. F 402; Ms. Mar. F 403; Ms. Mar. F 412

¹³ Ms. Mar. F 404; Ms. Mar. F 405; Ms. Mar. F 408-410

¹⁴ Ms. Mar. F 166; Ms. Mar. F 218; Ms. Mar. F. 396; Ms. Mar. Q 16; Ms. Mar. O 10.

¹⁵ Ms. Mar. Q 72.

¹⁶ Ms. Mar. F 406.

¹⁷ Ms. Mar. F 412.

¹⁸ Ms. Mar. O 18.

¹⁹ Ms. Mar. Q 150.

²⁰ Por. *Sapientia aedificavit sibi domum – Mądrość zbudowała sobie dom... Państwo krzyżackie w Prusach*. Katalog wystawy w Muzeum Zamkowym w Malborku, 14 września – 17 listopada 2019, red. M. Czapska, Malbork 2019, s. 340–344 (Ms. Mar. F 61; Ms. Mar. F 80; Ms. Mar. F 91) oraz 346–349 (Ms. Mar. F 406; Ms. Mar. Q 72).

²¹ J. J. Jasiewicz, *Krzyżacka tradycja liturgiczno-muzyczna w świetle źródeł zachowanych w Bibliotece Gdańskiej PAN*, „Libri Gedanenses” t. 23/24 (2007), s. 5–103 oraz t. 25 (2009), s. 11–65.

²² P. Gancarczyk, *Kultura muzyczna zakonu krzyżackiego w Prusach*, [w:] *Fundacje artystyczne na terenie państwa krzyżackiego w Prusach*. Katalog wystawy w Muzeum Zamkowym w Malborku, 25 czerwca – 12 września 2010 roku, t. 2: *Eseje*, red. B. Pospieszna, Malbork 2010, s. 271.

miecki wpis z początku XVI wieku na oprawie informował o księdzu Konradzie Lessen, który odprawiał msze przy ołtarzu św. Małgorzaty w kościele NMP²³.

Wyjątkowo prezentuje się oprawa rękopisu *Rationale divinatorum officiorum* Williama Duranda zawierającego pieśni krzyżackie²⁴ (il. 4) oraz księga modlitw i pochwał ku czci Maryi Dziewicy²⁵, którą otrzymał Andrzej ze Słomowa od polskiego prezbitera i kaznodziei Jakuba. Kolekcja zawiera także kilka kodeksów z pismami dotyczącymi błogosławionej mistyczki Doroty z Mątów Wielkich (zm. 1394), w tym *Liber vitae venerabilis dominae Dorotheae viduae* biskupa Jana z Kwidzyna (zm. 1417)²⁶.

Pośród rękopisów krzyżackich nie brakuje również brewiarzy. Jeden z nich podarował Andreas Kesemarket z Gdańska, student uniwersytetu w Lipsku w 1446 roku²⁷. Na wewnętrznej stronie przedniej oprawy innego brewiarza wklejony został wizerunek Chrystusa namalowany na płótnie²⁸ (il. 5). Przedstawienie to nawiązuje do malarstwa tablicowego, zarówno w ujęciu ikonograficznym jak i sposobie malowania; niewykluczone, że był to piętnastowieczny obrazek kultowy, później umieszczony w kodeksie²⁹.

KODEKSY TEOLOGICZNE

Najwięcej dzieł tworzących Bibliotekę Mariacką to pisma i traktaty teologiczne. Większość z nich znajdowała się w rękach Kalowa, który na wielu wprowadził własne oznaczenia i stworzył pierwszy katalog księżnicy³⁰. Najstarsze nabytki Biblioteki związane były z Andrzejem ze Słomowa i kolejnym proboszczem Arnoldem Rogge oraz z księdzem-kaznodzieją Johannem Zagerem. Kilka rękopisów należało wcześniej do gdańskiego skryptora i duchownego Jana Rasorisa (Johannesa Rasorisa) z Nidzicy, którego manuskrypty i inkunabuły doczekały się szczegółowego omówienia³¹. Ponadto wiele cennych ksiąg ofiarowali Bibliotece duchowni i studenci europejskich uczelni pochodzący z Pomorza.

²³ G. Cuny, *Zur mittelalterlichen Kunst im Weichselgebiet*, „Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins” 69 (1929), s. 101; J. Domański, A. Karłowska-Kamzowa, A. S. Labuda, *Malarstwo gotyckie na Pomorzu Wschodnim*, Warszawa–Poznań 1990 (Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Prace Komisji Historii Sztuki, tom 17), s. 212–213.

²⁴ Ms. Mar. F 89.

²⁵ Ms. Mar. F 187.

²⁶ Ms. Mar. F 259 (z oryginalnym pismem Johanna Tiefensee diecezji pomezjańskiej do Johanna Zagera).

²⁷ Ms. Mar. F 218. Por. *Sapientia aedificavit sibi domum...*, s. 345.

²⁸ Ms. Mar. F 396.

²⁹ J. Domański, A. Karłowska-Kamzowa, A. S. Labuda, dz. cyt., s. 213.

³⁰ Z.L. Pszczółkowska, *Kalow Henryk...*, s. 339.

³¹ A. Larczyńska, *Rękopisy i inkunabuły wykształconego skryby Jana Rasorisa z Nidzicy. Próba rekonstrukcji XV-wiecznego księgozbioru*, [w:] *Dziedzictwo utracone – dziedzictwo odzyskane*, red. A. Kamler, D. Pietrzakiewicz, Warszawa 2014, s. 175–186.

Wypada zacząć od Biblii. Na niektórych egzemplarzach pojawiają się noty imienne skryptorów i właścicieli rękopisów, inne pozostają dziełami anonimowymi³². Jeden z Nowych Testamentów należał do wspomnianego Jana Rasorisa³³, natomiast początkowe księgi Starego Testamentu Pisma Świętego zostały ofiarowane Bibliotece przez Hermanna Wolkego w 1459 roku³⁴. Kolejny rękopis Biblii przepisał Bartholomaeus Hennenberg³⁵. Natomiast traktat *Lectura super officium missae* praskiego profesora teologii Heinricha de Perschink ma wpis skryptora Wolfharda de Weytra³⁶, a *Sermones de sanctis* Jordana de Quedlinburg – Nicolausa de Kossenplocz³⁷. Thomas Korcze z Gdańska był skrybą i właścicielem *Sermones dominicales de evangelii et epistolis* Hugona de Prato, przepisane w 1439 roku³⁸.

Na uwagę zasługują *Quaestiones quattuor librorum sententiarum* Conrada de Soltau, spisane przez skryptora Hermanna Rodego w 1385 roku³⁹. Na samym początku rękopisu zamieszczono wyciągi z trzech dokumentów związanych z biskupstwem wrocławskim i dekanatem gdańskim (dotyczących miejskiej parafii św. Katarzyny); niestety nazwisko pierwotnego właściciela jest nieczytelne. Z kolei *Postilla super epistolas dominicales* Macieja z Legnicy wyróżnia się na k. 1r u góry ślicznym inicjałem figuralnym ze złoconiami, przedstawiającym tronującą NP Marię z Dzieciątkiem⁴⁰ (il. 6). Wedle Alicji Karłowskiej-Kamzowej rękopis ten ma śląskie pochodzenie⁴¹. Kilka innych traktatów teologicznych, w tym autorstwa Mateusza z Krakowa (zm. 1410), znajdowało się wcześniej w zbiorach Andreasa Pauliego⁴². Natomiast *Glossa super psalterium*⁴³ trafiły do Biblioteki dzięki gdańszczyzaninowi Albrechtowi von Holtze, księdzu w Grünplach w diecezji salzburskiej i kapelanowi cesarza Fryderyka III Habsburga.

*De octo beatitudinibus*⁴⁴ wspomnianego wyżej biskupa Jana z Kwidzyna zostało wydane drukiem i przetłumaczone na język polski przez bp. Juliana Wojtkowskiego⁴⁵.

³² Ms. Mar. F 1; Ms. Mar. F 4.

³³ Ms. Mar. F 121.

³⁴ Ms. Mar. F 197.

³⁵ Ms. Mar. F 120, k. 393v.

³⁶ Ms. Mar. F 105, k. 266r.

³⁷ Ms. Mar. F 137.

³⁸ Ms. Mar. F 188.

³⁹ Ms. Mar. F 234.

⁴⁰ Ms. Mar. F 261.

⁴¹ J. Domaśłowski, A. Karłowska-Kamzowa, A. S. Labuda, dz. cyt., s. 188.

⁴² Ms. Mar. F 132; Ms. Mar. F 231.

⁴³ Ms. Mar. F 191.

⁴⁴ Ms. Mar. Q 27.

⁴⁵ *Joannes Marienwerder, De octo beatitudinibus*, transliteracja i przekład bp J. Wojtkowski (wprowadzenie M. Kowalczyk), „Forum Teologiczne”, t. 18 (2017), s. 241–272.

KODEKSY FILOZOFICZNE

Nie mogło zabraknąć w Bibliotece Mariackiej pism starożytnych myślicieli na czele z Arystotelesem, dzieł średniowiecznego filozofa św. Tomasza z Akwinu oraz traktatów i zapisków z obrad piętnastowiecznych soborów powszechnych. Kilka ksiąg należało jeszcze do Andrzeja ze Słomowa, na czele z *De consolatione philosophiae* Boecjusza (zm. 524/526), wraz z żywotem tego filozofa i komentarzami do tekstu powstałego w celi śmierci⁴⁶. Wewnątrz tego kodeksu znajduje się wiersz proboszcza zapisany heksametrem, a na wewnętrznej stronie przedniej oprawy widnieje nazwisko poprzedniego właściciela księgi, Petra Houera, wpisane przez Kalowa⁴⁷.

Wspaniale prezentuje się kodeks pism Arystotelesa z barwnymi inicjałami z XIII/XIV wieku⁴⁸ (il. 7), który wedle Karłowskiej-Kamzowej został sprowadzony do Gdańska z Francji⁴⁹. Natomiast rękopis *De civitate Dei* św. Augustyna zawiera ponadto dokument pergaminowy dotyczący sporów między gdańskimi księżmi odnośnie do soboru w Bazylei⁵⁰. Dokument ten związany był ze skryptorem rękopisu, znanym prawnikiem Nicolausem Velanem, który ofiarował kodeks bractwu duchownych kościoła NMP.

W Bibliotece Mariackiej zachowało się kilka pism średniowiecznego teologa Piotra Lombarda (zm. 1160/64). Rękopis *Sententiarum libri IV* to dzieło skryptora Matthäusa Westphala – manuskrypt powstał w 1466 roku, a po 18 latach skryba podarował go księżnicy⁵¹. Westphal był studentem w Lipsku, potem pisarzem miejskim i proboszczem kościoła NMP. Z kolei egzemplarz *Sententiarum liber quartus* trafił do księdza Johanna Zagera z zachodu Europy: wcześniejsi właściciele rękopisu pochodzili z Paryża i Brugii⁵². Z zagranicy przybyła także *Tabula super libros Thomae de Aquino*, z dwoma dokumentami pergaminowymi niezwiązanymi z Gdańskiem⁵³. Wyróżnić należy ponadto *Summa vitiorum* Guilelma Peraldiego i *Secreta secretorum* Pseudo-Arystotelesa, ofiarowane Bibliotece przez wspomnianego już Albrechta von Holtze⁵⁴. Skryptorem manuskryptu zawierającego *Ecclesiastica historia* autorstwa Rufina oraz *De vita solitaria* Francesca Petrarki był Nicolaus de Kossenplotz w 1429 roku. Na końcu kodeksu umieszczono odpisy dwóch pism notarialnych związanych z uniwersytetem w Pradze⁵⁵.

Liczne piętnastowieczne traktaty soborowe, na czele z pismami teologa Mateusza z Krakowa, doczekały się odrębnego, wstępnego opracowania⁵⁶.

⁴⁶ Ms. Mar. Q 7.

⁴⁷ Ms. Mar. Q 7.

⁴⁸ Ms. Mar. F 145.

⁴⁹ J. Domaśłowski, A. Karłowska-Kamzowa, A. S. Labuda, dz. cyt., s. 184.

⁵⁰ Ms. Mar. F 106.

⁵¹ Ms. Mar. F 194.

⁵² Ms. Mar. F 273.

⁵³ Ms. Mar. F 215.

⁵⁴ Ms. Mar. F 180.

⁵⁵ Ms. Mar. F 230.

⁵⁶ A. Larczyńska, *De concilio. Późnośredniowieczne traktaty konciliarystyczne w zbiorach PAN Biblioteki Gdańskiej*, [w:] *Studia z dziejów książki, prasy i bibliotek. Stan badań za lata 2010–2013*, red. Z. Kropidłowski, D. Spychała, Bydgoszcz 2014, s. 51–71.

KODEKSY PRAWNE

W Bibliotece Mariackiej nie brakowało traktatów prawnych, w tym rękopisów słynnego w średniowieczu zbioru prawa kanonicznego *Constitutiones Clementinae* z 1317 roku. Na dodatek są to kodeksy często wzbogacone o dodatkowe dokumenty.

W dziele *Decretum Gratiani*, bogatym w inicjały, na tylnej wyklejce znajduje się dokument informujący o negocjacjach pomiędzy gdańszczanami a biskupem wrocławskim na soborze w Bazylei⁵⁷. Na *Decretales Gregorii IX* widnieje adnotacja Kalowa o przekazaniu tego kodeksu przez Johanna Herdera⁵⁸. Ponadto na przedniej wyklejce znalazł się dokument dziekana diecezji warmińskiej Arnolda de Ergstena oraz anonimowe zapiski o soborze w Bazylei⁵⁹. Kodeks dekretu Gracjana należący do Jana Rasorisa zawiera także pisma związane z filozofem i teologiem Johnem Wycliffem (zm. 1384)⁶⁰, natomiast wśród prawnych pism ofiarowanych bibliotece przez Andreasa Kesermarkta w 1433 roku zachowały się zapiski o sporze gdańszczan z archidiaconem pomorskim⁶¹. Dwa dalsze kodeksy o tematyce prawnej należały do krzyżackiego prokuratora Johanna Tiergartha⁶². Skryptorem rękopisu zawierającego notatki z piętnastowiecznych soborów powszechnych oraz pisma z procesów na ziemiach pomorskich był wspomniany wyżej Nicolaus Velan⁶³.

KODEKSY MEDYCZNE

Rękopis *Galeni opera quaedam Latine versa* zawiera szczegółowe informacje o poprzednich właścicielach: magistrze medycyny Hugonie Salarsie z diecezji Rodez (niedaleko słynnego z uczelni medycznej Montpellier we Francji) oraz bakałarzu medycyny Rigardzie Salardzie (*iste liber est magistri Hugonis Salars magistri in medicina Ruth. Dyec. Iste liber est Rigaldi Salardi baccalarij in medicina*)⁶⁴. Dodatkowo na manuskrypcie widnieje zapiska o Simonie Gossilu, darczyńcy księgi na rzecz Biblioteki Mariackiej. Zbiór rozmaitych pism medycznych łączy dzieła Hipokratesa, *Liber servitoris* – dotyczący farmacji fragment podręcznika medycyny Abulcasisa (zm. ok. 1013) w przekładzie Gerarda z Cremony (zm. 1187) – oraz prace Mikołaja Polaka (zm. po 1275), a nawet lekarskie recepty. Kodeks ten spisany został ręką skryptora Nicolausa Schönaua, studenta w Lipsku i Wiedniu w pierwszej połowie XV wieku⁶⁵ (księga zachowała się w oryginalnej gdańskiej oprawie). Kolejne rękopi-

⁵⁷ Ms. Mar. F 77.

⁵⁸ Ms. Mar. F 83.

⁵⁹ Ms. Mar. F 83.

⁶⁰ Ms. Mar. F 141.

⁶¹ Ms. Mar. F 220.

⁶² Ms. Mar. F 30; Ms. Mar. F 44.

⁶³ Ms. Mar. F 225.

⁶⁴ Ms. Mar. F 41.

⁶⁵ Ms. Mar. F 238.

sy medyczne przepisali wymieniany powyżej Nicolaus Velan⁶⁶, Paulus Schonebrugge w 1437 roku⁶⁷ oraz nieznany bliżej skryba Jacob di Rostzi (z Rostocku?)⁶⁸.

Poza wspomnianym *Liber servitoris* Abulcasisa, także fragment z *Canon medicinae* Awicenny (zm. 1037) w przekładzie Arnolda z Vilanova (Arnau de Vilanova, zm. 1312), znalazł się w rękopisie spisany przez Nicolausa Armknechta w latach 1437 i 1449⁶⁹. Fragmenty łacińskich tłumaczeń arabskich dzieł przyrodniczych zawierają ogółem cztery kodeksy medyczne z połowy XV wieku⁷⁰.

RĘKOPISY O RÓŻNORODNEJ TEMATYCE

Spośród kodeksów należących do Andrzeja ze Słomowa wyróżnia się rękopis zawierający formularze dokumentów i listów Waltera z Bolesławia i Arnolda Protzana oraz odpisy papieskich i monarszych dokumentów adresowanych do wielkich mistrzów krzyżackich z początku XV wieku, a także tekst podręcznika *Ars dictandi*. Na końcu manuskryptu umieszczono przywilej odpustowy papieża Urbana VI dla gości odwiedzających kaplicę Marii Magdaleny w kościele NMP⁷¹. Rękopis *De concilio Pisanensi* zawiera odpisy dokumentów, traktatów i mów związanych z soborem w Pizie. Do manuskryptu dołączono prywatny łaciński list oraz fragmenty pergaminu z tekstem *Eneidy* Wergiliusza z XI wieku⁷² (il. 8). Natomiast pisma zebrane pod tytułem *Disputata contra articulos Bohemorum*, które wcześniej należały do duchownych z Warmii⁷³, Andrzej ze Słomowa przywiózł zapewne ze swego pobytu na zajmującym się problemem husytyzmu soborze w Bazylei.

Kodeks należący do Johannesza Piscatorisa (Johanna Fishera) zawierający między innymi fragmenty *Gesta Romanorum* i *Kronik papieży i cesarzy* Marcina Polaka oraz inne pisma łacińskie i wiersze niemieckie, a także tabele do liturgicznych obliczeń kalendarzowych – w części spisane przez Nicolausa Kurzswanka w Chełmnie w 1421 roku – w explicite pisma teologa Hugona od św. Wiktora (zm. 1141) *De laudibus caritatis* na k. 237r posiada polski podpis skryptora-żartownisia: *Stara baba*⁷⁴ (il. 9).

STRATY WOJENNE

Podczas drugiej wojny światowej zaginęły rękopisy zawierające ważne traktaty, w wielu z nich były wpisy skryptorów i właścicieli, na czele z duchownym Janem

⁶⁶ Ms. Mar. F 144.

⁶⁷ Ms. Mar. F 200.

⁶⁸ Ms. Mar. F 240.

⁶⁹ Mas. Mar F 79.

⁷⁰ Por. A. Baliński, *Rękopisy łacińskich przekładów arabskich dzieł przyrodniczych w zbiorach Biblioteki Gdańskiej PAN*, „*Libri Gedanenses*” t.10 (1993), s. 59–63.

⁷¹ Ms. Mar. F 144.

⁷² Ms. Mar. F 266.

⁷³ Ms. Mar. F 280.

⁷⁴ Ms. Mar. F 253. Por. O. Günther, dz. cyt., s. 302. Drugi z rękopisów Piscatorisa, zawierający *Tractatus de conceptione beatæ virginis* (Ms. Mar. F 283), ten sam skryba opatrzył podpisem: „Explicit tractatus per manus et non pedes etc. Daniel”.

Rasorism⁷⁵. Powyżej wspomniano o stracie krzyżackiego mszału Ms. Mar. F 399, równie dotkliwa jest utrata krzyżackiego rękopisu *Compendium meditationum et orationum de beata virgine Maria* wraz z *Orationes de sanctis*⁷⁶. Kodeks o bogatej treści zawierał między innymi pisma kanonika i dziekana chełmińskiego Martina von Lynow, w latach 1383–1390 kapłana wielkiego mistrza Konrada Zöllnera. Inny fragment manuskryptu, poświęcony św. Janowi Chryzostomowi, zapisany został ręką Johanna Nicclosdorffa w 1431 roku.

Zaginęła także *Postilla super epistolas* Matthiasa de Legenicz wraz z załączonymi dokumentami pergaminowymi, w tym oryginałami sporządzonymi przez cesarskiego notariusza Nicolausa Petri de Prerowia (Prerov na Morawach), klero diecezji ołomunieckiej⁷⁷. Księgę oddał do biblioteki brat Smon Ratman (Rothman) ze Steblewa na Żuławach Gdańskich, studiujący w Wiedniu w 1443 roku. Jeden z zaginionych rękopisów zawierał traktaty wymierzone przeciwko husytom oraz inne liczne kazania i pisma krzyżackich duchownych na czele z Johannem Zagerem⁷⁸.

* * *

Wedle przywileju wielkiego mistrza Heinricha von Plauena z 15 czerwca 1413 roku zbiory Biblioteki Mariackiej miały służyć całemu duchowieństwu gdańskiemu. Od momentu założenia księżnicy były one powiększane przez dary duchownych oraz świeckich mieszczan, w tym burmistrzów Gdańska, z których wielu wspierało instytucję legatami pieniężnymi⁷⁹.

Na kartach wielu rękopisów mariackich znajdują się noty własnościowe gdańszczan, którzy po odbyciu studiów w różnych europejskich miastach powracali w rodzinne strony i ofiarowywali Bibliotece swoje księgi; pośród nich wyróżnia się prawnik Nicolaus Velan.

Rękopisy Biblioteki Mariackiej ze względu na swoją tematykę i dzieje są bezcennym świadectwem życia intelektualnego na Pomorzu Gdańskim. O ich wartości stanowią nie tylko sama treść dzieł i zdobienia manuskryptów, ale także dokumenty pergaminowe umieszczone w świetnie zachowanych oprawach gdańskich introligatorów. Nie bez znaczenia jest fakt, że wiele z tych rękopisów ma zapiski imienne skryptorów i właścicieli oraz sygnatury i oznaczenia kolejnych opiekunów księżnicy. W explicitach manuskryptów podawano daty ukończenia przepisywania, nawet przez anonimowych skrybów.

Powstanie i rozwój Biblioteki Mariackiej to jeden z pozytywnych aspektów władzy Zakonu Krzyżackiego na Pomorzu Wschodnim, na równi z jego dziedzic-

⁷⁵ Ms. Mar. F 22; Ms. Mar. F 42.

⁷⁶ Ms. Mar. F 250.

⁷⁷ Ms. Mar. F 131.

⁷⁸ Straty wojenne zaznaczono na egzemplarzu katalogu rękopisów Biblioteki Mariackiej z 1921 roku znajdującym się w Czytelnicy Zbiorów Historycznych PAN Biblioteki Gdańskiej (sygnatura II 162551 – O 241).

⁷⁹ Por. Z.L. Pszczółkowska, *Biblioteka...*, s. 83–84.

twem liturgicznym, architektonicznym i gospodarczym⁸⁰. Krzyżackie księgi liturgiczno-muzyczne to unikatowe dzieła pośród rękopisów mariackich. O znaczeniu i prestiżu tej części kolekcji świadczy wspomniane wyżej wpisanie mszału *Missale secundum notulam dominorum Teutonicorum* na Polską Krajową Listę UNESCO Pamięć Świata w 2016 roku.

Johann Nathan Ferber (1659–1727), siedemnastowieczny opiekun księżnicy jako przełożony kościoła NMP, napisał: *Oby Bóg sprawił, by dzieło to nie zostało bez owoców i by inni mecenas i nie przestali kroczyć za słusznie czczonymi przykładami przodków, na chwałę Boskiego imienia i większy przyrost zbiorów tej Biblioteki*⁸¹. Rękopisom Biblioteki Mariackiej dane było przetrwać do obecnych czasów w zbiorach PAN Biblioteki Gdańskiej.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

PAN Biblioteka Gdańska

Ms. 487

Johann Nathan Ferber, *Bibliotheca Mariana Anno 1694*, k. 377a–392a.

Ms. 1018

Catalog der Bibliothek in der Oberpfarrkirche St. Marien in Danzig von Carl Benjamin Lengnich, Ersten Diakon. *Historische Nachricht vom Ursprung und Wachsthum unsern Kirchenbibliothek.*

[Biblioteka Mariacka przy kościele Najświętszej Panny Marii w Gdańsku]

Ms. Mar. F 1, Ms. Mar. F 4, Ms. Mar. F 22, Ms. Mar. F 30, Ms. Mar. F 41, Ms. Mar. F 42, Ms. Mar. F 44, Ms. Mar. F 59, Ms. Mar. F 61, Ms. Mar. F 77, Ms. Mar. F 79, Ms. Mar. F 80, Ms. Mar. F 83, Ms. Mar. F 87, Ms. Mar. F 89, Ms. Mar. F 91, Ms. Mar. F 105, Ms. Mar. F 106, Ms. Mar. F 120, Ms. Mar. F 121, Ms. Mar. F 132, Ms. Mar. F 137, Ms. Mar. F 141, Ms. Mar. F 144, Ms. Mar. F 145, Ms. Mar. F 166, Ms. Mar. F 180, Ms. Mar. F 187, Ms. Mar. F 188, Ms. Mar. F 191, Ms. Mar. F 194, Ms. Mar. F 197, Ms. Mar. F 200, Ms. Mar. F 215, Ms. Mar. F 218, Ms. Mar. F 220, Ms. Mar. F 225, Ms. Mar. F 230, Ms. Mar. F 231, Ms. Mar. F 234, Ms. Mar. F 238, Ms. Mar. F 240, Ms. Mar. F 253, Ms. Mar. F 259, Ms. Mar. F 261, Ms. Mar. F 266, Ms. Mar. F 273, Ms. Mar. F 280, Ms. Mar. F 283, Ms. Mar. F 332, Ms. Mar. F 396, Ms. Mar. F 400, Ms. Mar. F 401, Ms. Mar. F 402, Ms. Mar. F 403, Ms. Mar. F 404, Ms. Mar. F 405, Ms. Mar. F 406, Ms. Mar. F 412

Ms. Mar. Q 7, Ms. Mar. Q 16, Ms. Mar. Q 27, Ms. Mar. Q 72, Ms. Mar. Q 150.

Ms. Mar. O 10, Ms. Mar. O 18

Joannes Marienwerder, De octo beatitudinibus, transliteracja i przekład bp J. Wojtkowski (wprowadzenie M. Kowalczyk), „Forum Teologiczne”, t. 18 (2017), s. 241–272.

⁸⁰ O dziedzictwie Zakonu Krzyżackiego pisali: W. Rozynkowski, *Studia nad liturgią w Zakonie Krzyżackim w Prusach. Z badań nad religijnością w późnym średniowieczu*, Toruń 2012, s. 239–262; U. Arnold, *Danzig und der Deutsche Orden*, [w:] ... *Odwracamy dusze nasze na ścieżki pokoju i zgody. Gdańsk i Krzyżacy w 550. Rocznice zawarcia II pokoju toruńskiego*. Katalog wystawy w Muzeum Historycznym Miasta Gdańska, 22 października – 12 grudnia 2016 roku, red. J. Trupinda, Gdańsk 2016, s. 13–16 i 22.

⁸¹ J. N. Ferber, *Bibliotheca Mariana Anno 1694*, PAN Biblioteka Gdańska, Ms. 487, k. 378–379, tłum. Z. L. Pszczółkowska, *Biblioteka...*, s. 84.

- Księga komturstwa gdańskiego*, wyd. K. Ciesielska, I. Janosz-Biskupowa, Warszawa–Poznań–Toruń 1985 (Towarzystwo Naukowe w Toruniu. Fontes 70).
- Lemmens L., *Urkundenbuch der alten sächsischen Franziskanerprovinzen*, Bd. 2: *Die Kustodie Preussen*, Düsseldorf 1913.
- Reychenthal U. von, *Das Concilium. So zu Konstanz gehalten is worden...*, Augsburg 1536.

LITERATURA

- Arnold U., *Danzig und der Deutsche Orden*, [w:] ... *Odwracamy dusze nasze na ścieżki pokoju i zgody. Gdańsk i Krzyżacy w 550. Rocznicę zawarcia II pokoju toruńskiego*. Katalog wystawy w Muzeum Historycznym Miasta Gdańska, 22 października – 12 grudnia 2016 roku, red. J. Trupinda, Gdańsk 2016, s. 9–22.
- Baliński A., *Rękopisy łacińskich przekładów arabskich dzieł przyrodniczych w zbiorach Biblioteki Gdańskiej PAN*, „Libri Gedanenses” t. 10 (1993), s. 59–63.
- Cuny G., *Zur mittelalterlichen Kunst im Weichselgebiet*, „Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins” 69 (1929), s. 85–106.
- Domasłowski J., Karłowska-Kamzowa A., Labuda A.S., *Malarstwo gotyckie na Pomorzu Wschodnim*, Warszawa–Poznań 1990 (Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Prace Komisji Historii Sztuki, tom 17).
- Gancarczyk P., *Kultura muzyczna zakonu krzyżackiego w Prusach*, [w:] *Fundacje artystyczne na terenie państwa krzyżackiego w Prusach*. Katalog wystawy w Muzeum Zamkowym w Malborku, 25 czerwca – 12 września 2010 roku, t. 2: *Eseje*, red. B. Pospieszna, Malbork 2010.
- Günther O., *Die Handschriften der Kirchenbibliothek von St. Marien in Danzig*, Danzig 1921 (Katalog der Danziger Stadtbibliothek, Bd. 5, Katalog der Handschriften, Teil 5).
- Jackowska K., *Bibliofil Heinrich Schwarzwald i jego portret*, „Libri Gedanenses” t. 33 (2016), s. 69–85.
- Jasiewicz J. J., *Krzyżacka tradycja liturgiczno-muzyczna w świetle źródeł zachowanych w Bibliotece Gdańskiej PAN*, „Libri Gedanenses” t. 23/24 (2007), s. 5–103; t. 25 (2009), s. 11–65.
- Larczyńska A., *De concilio. Późnośredniowieczne traktaty koncyliarystyczne w zbiorach PAN Biblioteki Gdańskiej*, [w:] *Studia z dziejów książki, prasy i bibliotek. Stan badań za lata 2010–2013*, red. Z. Kropidłowski, D. Spychała, Bydgoszcz 2014, s. 51–71.
- Larczyńska A., *Piękno średniowiecznych manuskryptów. Biblioteka gdańskiego klasztoru franciszkanów na nowo odkryta*, [w:] *Studia zamkowe*, t. 4, red. A. Dobry, B. Pospieszna, Malbork 2012, s. 111–127.
- Larczyńska A., *Rękopisy i inkunabuły wykształconego scribe Jana Rasorisa z Nidzicy. Próba rekonstrukcji XV-wiecznego księgozbioru*, [w:] *Dziedzictwo utracone – dziedzictwo odzyskane*, red. A. Kamler, D. Pietrzakiewicz, Warszawa 2014, s. 175–186.
- Pszczołkowska Z.L., *Andrzej ze Słomowa*, [w:] *Słownik Biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, red. S. Gierszewski, t. 1: *A–F*, s. 31–32.
- Pszczołkowska Z.L., *Biblioteka przy kościele NP. Marii w Gdańsku i jej piętnastowieczny regulamin*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici” 376 (2006), s. 75–87 (Nauki Humanistyczno-społeczne. Bibliologia V).
- Pszczołkowska Z.L., *Kalow Henryk*, [w:] *Słownik Biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, red. S. Gierszewski, t. II: *G–K*, red. Z. Nowak, s. 339.
- Rozynkowski W., *Studia nad liturgią w Zakonie Krzyżackim w Prusach. Z badań nad religijnością w późnym średniowieczu*, Toruń 2012.
- Sapientia aedificavit sibi domum– Mądrość zbudowała sobie dom... Państwo krzyżackie w Prusach*. Katalog wystawy w Muzeum Zamkowym w Malborku, 14 września – 17 listopada 2019, red. M. Czapska, Malbork 2019.

MANUSCRIPTS OF ST. MARY'S CHURCH LIBRARY IN GDANSK. SCRIBES – OWNERS – DONATORS

Abstract. The medieval manuscripts of St. Mary's Church Library (*Biblioteka Mariacka*) are the oldest part of the collections of the Gdansk Library, with some items dating back to the 12th century. In view of their topics and history, they provide a priceless testimony to the history of Pomerania. The value of the manuscripts lies not only in their contents and ornamentation, but also in the fact that they include parchment documents bound by Gdansk bookbinders, which have survived in an excellent condition. The uniqueness of the collection was confirmed by the missal *Missale secundum notulam dominorum Teutonicorum* (Ms. Mar. F 332) being entered on UNESCO's "Memory of the World" Polish National Register in 2016.

After 1921, not a single study discussing the provenance of books kept in St. Mary's Church Library was written. This paper is an attempt to partially fill in the gap – to indicate the scribes and owners of the most valuable manuscripts. Among the latter, special attention should be devoted to clergymen connected with St. Mary's church: Andreas Slommow, Heinrich Calow, and Johannes Zager, a lawyer Nicolaus Velan, and a scribe Johannes Rasoris from Nidzica.

For the purposes of this article, books kept by the Library were divided into sections: theology, philosophy, law and medicine; manuscripts related to the Teutonic Order were also given a separate section. Such a division may help the readers use the library holdings. The text also discusses the most important wartime losses.

Keywords: St. Mary's Church Library (*Biblioteka Mariacka*), St. Mary's church in Gdansk, Andreas Slommow, Johannes Rasoris, Teutonic Order, missal, scribe

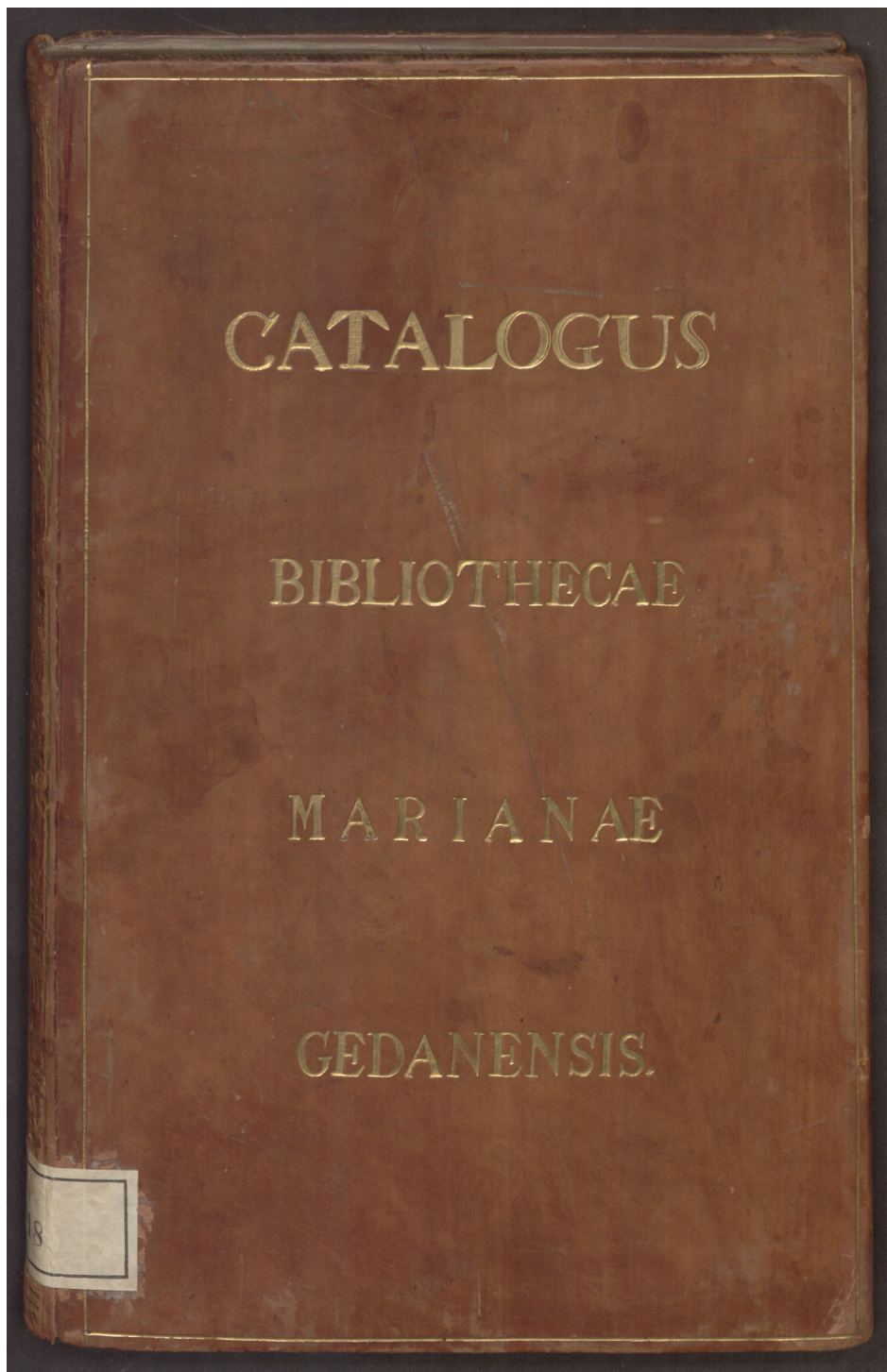
HANDSCHRIFTEN DER MARIENBIBLIOTHEK IN DANZIG. SKRIPTOREN – BESITZER – SPENDER

Abstract. Mittelalterliche Handschriften der Marienbibliothek bilden den ältesten Teil der Sammlung der Polnischen Akademie der Wissenschaften der Danziger Bibliothek (die ältesten stammen aus dem 12. Jahrhundert). Aufgrund ihres Themas und ihrer Geschichte sind sie ein unschätzbare Zeugnis der Geschichte Pommerns. Ihr Wert wird nicht nur durch den Inhalt und die Illumination der Manuskripte bestimmt, sondern auch durch die Pergamentdokumente, die in den gut erhaltenen Einbände der Danziger Buchbinder aufbewahrt werden. Die Einzigartigkeit der Sammlung wird durch die Aufnahme des Messbuchs *Missale secundum notulam dominorum Teutonicorum* (Ms. Mar. F 332) in die polnische Landesliste des UNESCO-Programms „Memory of the World“ im Jahr 2016 bestätigt.

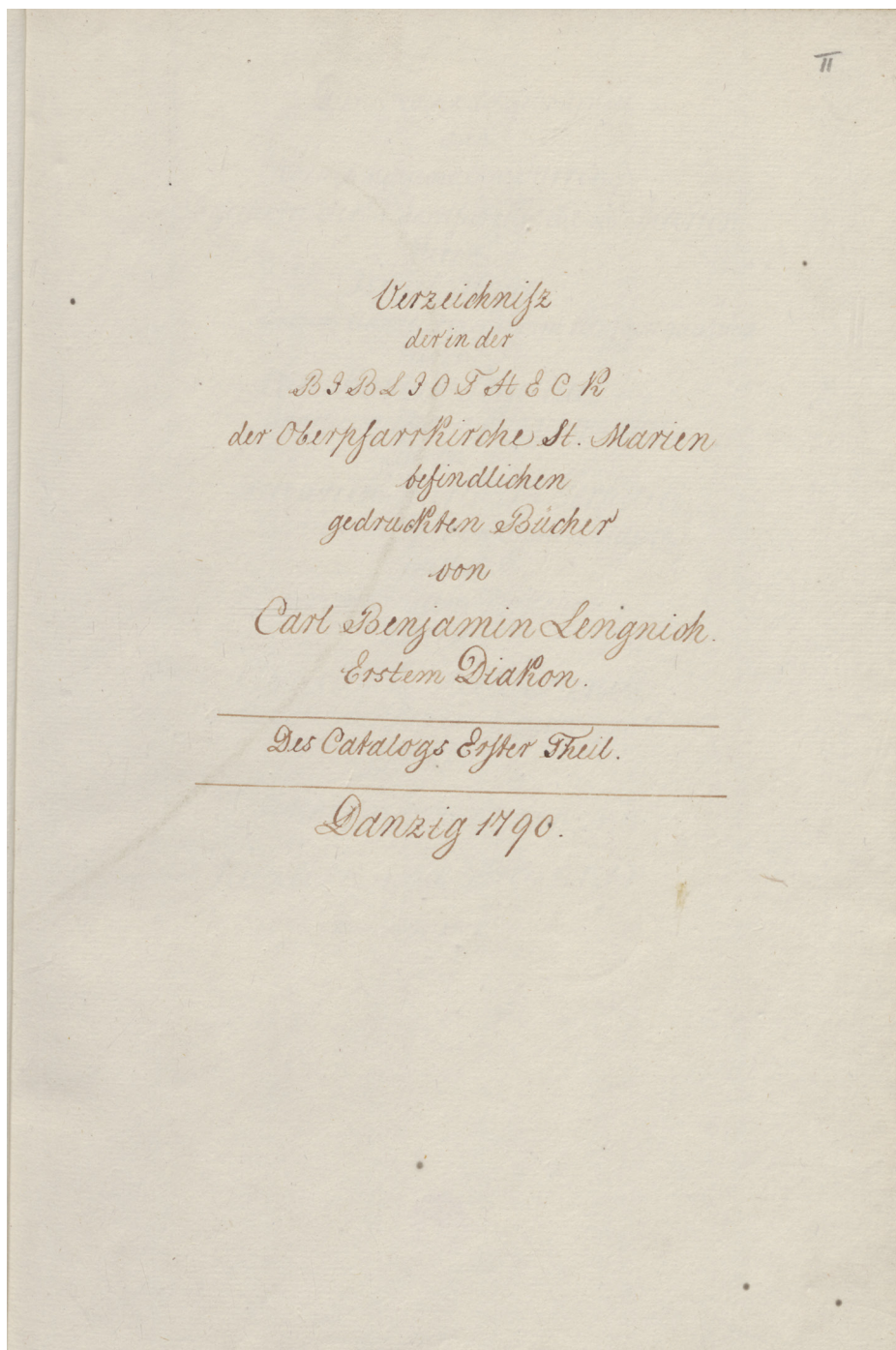
Nach 1921 gab es keine Arbeiten zur Erörterung der Herkunft der in der Marienkirche enthaltenen Bücher. Dieser Artikel soll diese Lücke teilweise schließen – um die Schreiber und Besitzer der wertvollsten Manuskripte hervorzuheben. Unter den letzteren verdienen die mit der Kirche der Heiligen Jungfrau Maria verbundenen Geistlichen besondere Aufmerksamkeit: Andreas Slommow, Heinrich Calow, Johannes Zager und der Anwalt Nicolaus Velan und der Skriptor Johannes Rasoris aus Nidzica.

Für die Zwecke des Artikels wurden in der Marienbibliothek folgende Abschnitte unterschieden: Theologie, Philosophie, Recht und Medizin; Manuskripte des Deutschen Ordens wurden getrennt dargestellt. Eine solche Anordnung kann für Leser hilfreich sein, die die Bibliotheksbestände nutzen. Die bedeutendsten Kriegsverluste wurden ebenfalls im Text erörtert.

Schlüsselwörter: Marienbibliothek, Marienkirche in Danzig, Andreas Slommow, Johannes Rasoris, Deutscher Orden, Messbuch, Skriptor



1. C.B. Lengnich, *Katalog Biblioteki Mariackiej*, 1790 rok, przednia oprawa
(PAN Biblioteka Gdańska, sygn. Ms. 1018)



2. C.B. Lengnick, *Katalog Biblioteki Mariackiej*, 1790 rok, karta tytułowa
(PAN Biblioteka Gdańska, sygn. Ms. 1018)



3. Miniatura „Ukrzyżowanie” *Missale secundum notulam dominorum Teutonicorum*, XV wiek, k. 127v.
(PAN Biblioteka Gdańska, sygn. Ms. Mar. F 332)



4. William Durand, *Rationale divinatorum officiorum*, XV wiek, przednia oprawa
(PAN Biblioteka Gdańska, sygn. Ms. Mar. F 89, fot. A. Baliński)

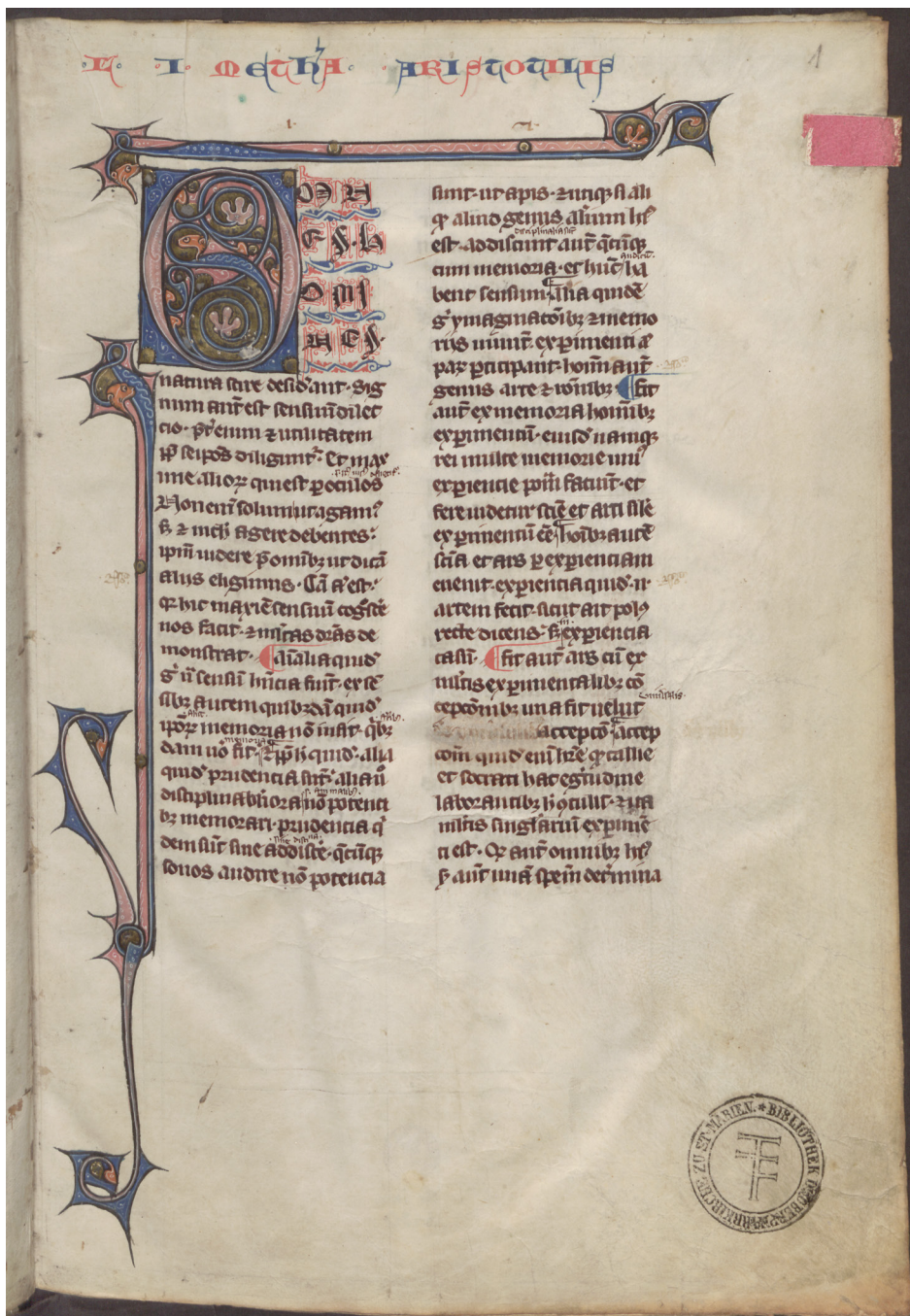


5. Wizerunek Chrystusa, płótno, XV wiek
(PAN Biblioteka Gdańska, sygn. Ms. Mar. F 396, fot. A. Baliński)



6. Inicjal „NP Maria z Dzieciątkiem”

Maciej z Legnicy, *Postilla super epistolas dominicales*, XV wiek, k. 1r
(PAN Biblioteka Gdańska, sygn. Ms. Mar. F 261, fot. A. Baliński, A. Larczyńska)



7. Pisma Arystotelesa, XIII/XIV wiek, k. 1r
 (PAN Biblioteka Gdańska, sygn. Ms. Mar. F 1450)

